

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГАРАНТІЇ ЗАКОННОСТІ ПРИ РОЗГЛЯДІ СПРАВ В ХОДІ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

ЯНКІВ Олег Богданович - начальник МРЕВ при УДАІ ГУ МВС України в Одеській області, докторант Міжрегіональної академії управління персоналом

Рассмотрены сущность понятий «гарантия» и «законность», определено понятие «гарантии законности». В ходе исследования проанализированы виды и способы обеспечения гарантии законности. Предложена собственная классификация гарантий законности в административном судопроизводстве.

Ключові слова: гарантія, законність, адміністративнесудочинство, судовий розгляд, судовий захист, диспозитивні права, адміністративний суд.

Вступ

Законність як демократичний принцип, залишається об'єктом пильної уваги вчених-юристів. На сьогодні в науковій монографічній літературі єдність думок з трактування цієї правової категорії відсутня. Вимога законності в своїй діяльності стосується всіх органів держави, а також: установ, підприємств, громадських організацій, посадових осіб та громадян. В демократичному суспільстві повинні не тільки дотримуватися проголошені їх права і свободи та законні інтереси, а і гарантуватися чітке виконання покладених на них обов'язків відповідно до чинних нормативних актів, що в свою чергу повинно забезпечуватися державними і громадськими засобами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження проблем гарантії законності в адміністративному судочинстві отримало значне відображення в працях

вчених-адміністративістів: Д.Н. Бахраха, Н.І. Буденко, А.Ф. Граніна, О.М. Бандурки, Ю.П. Битяка, І.П. Голосніченка, Є.В. Додіна, Н.Р. Нижника, О.І. Остапенка, В.Д. Сущенко, В.О. Шамрая. Але проблема забезпечення юридичних гарантії законності не піддавалася досконалому дослідженню, а згадані дослідження та публікації були підготовлені на основі вже недіючого законодавства.

Мета статті

Мета зробленого дослідження полягає в вивченні та дослідженні актуального питання забезпечення гарантії законності при розгляді справ в ході адміністративного судочинства.

Виклад основного матеріалу

Законність як демократичний принцип, залишається об'єктом пильної уваги вчених-юристів. На сьогодні в науковій монографічній літературі єдність думок з трактування цієї правової категорії, відсутня. Вимога законності в своїй діяльності стосується всіх органів держави, а також: установ, підприємств, громадських організацій, посадових осіб та громадян. В демократичному суспільстві повинні не тільки дотримуватися проголошені їх права і свободи та законні інтереси, а і гарантуватися чітке виконання покладених на них обов'язків відповідно до чинних нормативних актів, що в свою чергу повинно забезпечуватися

державними і громадськими засобами [1, с. 332].

Різне розуміння категорії «законність» пов'язане з її складністю та багатогранністю. Н.В. Вітрук зазначає, що законність є ідеєю, вимогою і системою реального відображення права в законах держави, у самій законотворчості, у підзаконній нормотворчості [2, с. 15]. Французький учений Г. Бребан відносить законність до принципу, який в адміністративному праві має певну специфіку і складається з двох взаємозалежних обов'язків: діяти відповідно до закону і проявляти ініціативу для забезпечення його виконання [3, с. 171].

Більш складну конструкцію пропонує В. Гаращук, який поділяє законність на «демократичну», тобто таку, що знайшла своє відображення в доробках передової філософської думки та міжнародно визнаних документах, у конституціях та законодавстві демократичних держав, що реально виконується, та на «формальну» – яка хоча і має зовнішнє відображення в законодавстві, але не підкріплена практичними діями з боку держави щодо забезпечення прав, свобод фізичних та юридичних осіб [4, с. 24-25].

На нашу думку, категорія гарантій дотримання основних прав і свобод людини безпосередньо не тільки входить до змісту принципу законності, але і права взагалі. Це пов'язано насамперед з тим, що соціальну основу цього принципу складає ідея пріоритету загальнолюдських цінностей.

В юридично-довідковій та монографічній літературі категорія гарантія (франц. *garantie*, від *garantir* – забезпечувати) визначається в якості одного із способів забезпечення виконання зобов'язань [5, с. 59], або як система з соціально-економічних, політичних, моральних, юридичних, організаційних передумов, засобів і заходів, що створюють рівні можливості особі для здійснення своїх прав, свобод та інтересів [6].

У науковій літературі гарантії законності поділялись на дві групи: загальні та спеціальні [7, 8, 9]. До першої групи належать: економічні, політико-ідеологічні, морально-духовні; до другої – власне юридичні.

Загальні гарантії утворюють матеріальну основу застосування юридичних заходів для зміцнення законності. Останні, будучи безпосередніми засобами забезпечення законності, у той же час похідні від перших; спеціальні гарантії повинні бути закріплені в нормативно-правових актах.

Юридичні гарантії законності – це обумовлена особливостями соціально-економічного ладу система умов і засобів, закріплених у чинному законодавстві і безпосередньо спрямованих на забезпечення законності.

Серед юридичних гарантій особлива роль належить процесуальним гарантіям, тому що процес є формою життя матеріального права, реально втіленими в життя формально закріплені права і свободи можуть діяти лише при наявності процесуального забезпечення. Юридичний механізм реалізації правових норм передбачає наявність чіткої нормативної бази. Конституційні норми, що закріплюють права і свободи, досить чіткі, хоча багато з них не підкріплені поточним законодавством, юридичним механізмом реалізації, що утрудняє їхнє здійснення. Процесуальні гарантії – це система правових заходів, встановлених законом для забезпечення належного відправлення правосуддя, реалізації, втілення завдань судочинства [10, с. 58].

Завданням адміністративного судочинства є захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень.

Виходячи з визначення процесуальних гарантій та завдань адміністративного судочинства, можна зробити висновок, що до гарантій законності адміністративного судочинства, належать всі принципи адміністративного судочинства, інститути, порядок здійснення судочинства, ухвалення законного та обґрунтованого рішення по справі, що забезпечує належний захист

прав, свобод, законних інтересів у сфері публічно-владних відносин [11, с. 17].

З урахуванням наведених класифікацій й того, що предметом розгляду є гарантії законності в адміністративному судочинстві, тобто вузько спеціалізовані гарантії, автором для полегшення сприйняття пропонується така класифікація:

1. Гарантії, що забезпечують право на судовий захист (доступність адміністративного судочинства; право на звернення до суду з адміністративним позовом).

2. Гарантії, що забезпечують справедливий та своєчасний розгляд адміністративної справи:

а) гарантії, що забезпечують реалізацію прав осіб, які беруть участь в адміністративному судочинстві (знайомитись з матеріалами справи; подавати докази та брати участь в їх дослідженні; заявляти відводи та клопотання тощо);

б) інші гарантії (рівність сторін перед законом та судом, гласність та фіксація судового засідання технічними засобами, активна роль суду, правова допомога, процесуальний примус).

3. Гарантії ухвалення законного та обґрунтованого рішення в адміністративній справі (нарадча кімната; оскарження судового рішення).

Розглянемо перелічені гарантії більш істотно. Найважливішим завданням, метою судово-правової реформи є забезпечення права людини на правосуддя [12, с. 218]. Правова основа захисту прав, свобод та інтересів громадян, у тому числі і в адміністративному порядку, базується на положеннях ст. 3 Конституції України, в якій людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [13, с. 42]. Держава має позитивне зобов'язання закріпити фундаментальні права і свободи у вигляді правових норм у конституціях та законах, у законодавчому порядку визначити механізм забезпечення та захисту цих прав і свобод, а також гарантувати їх судовий захист відповідно до встановленої законом процедури [14, с. 28].

Кожному в Україні гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ст. 55 Конституції України). Причому ч.2 ст. 124 Конституції України передбачає, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Це дозволяє особі звернутися до суду у випадках, коли вона вважає, що її права чи законні інтереси були порушені, незалежно від того, є припис про захист таких прав в процесуальних нормах чи немає. Те саме гарантує ч.3 ст.8 Конституції України та ч. 3 ст. 8 Кодексу адміністративного судочинства України, які наголошують, що звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується.

Відповідно до п. 1 ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року [15] кожен має право на справедливий та відкритий розгляд справи (спору) упродовж розумного строку незалежним та безстороннім судом. Незалежність суду повинна бути забезпечена як відносно державних інстанцій, так і відносно сторін у справі. Кожна держава зобов'язана забезпечити всякій особі, права і свободи якої порушено, ефективний засіб правового захисту, навіть коли це порушення було вчинене особами, що діяли як особи офіційні (п. а ч. 3 ст. 2 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права) [16]. На жаль, мета служіння держави інтересам людини, хоча й знайшла своє текстуальне відтворення, але ще не стала пануючою в свідомості державних службовців та в їх практичній діяльності [17, с. 25].

Право громадянина на звернення з позовом, на підставі якого виникає подібний спір, перебуває під охороною акта вищої юридичної сили – Конституції України, порядок його реалізації закріплений у процесуальних та матеріальних нормах. Право кожного оскаржувати в суді рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень є важливою гарантією реалізації і конституційного принципу відповідальності держави за свою діяльність перед людиною [18, с. 14].

З прийняттям Кодексу адміністративного судочинства України положення Конституції України втратили декларативний характер, отримали врегульовану процесуально процедуру реалізації. Особлива юридична процедура, в якій відбувається правосуддя в адміністративних справах забезпечує дотримання засад законності, захисту прав і свобод громадян, реалізацію найважливіших демократичних принципів правосуддя.

Право на судовий захист гарантується і особам, на захист прав, свобод та інтересів яких подавався адміністративний позов Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, прокурором, органами державної влади, місцевого самоврядування тощо. Так, якщо зазначені органи відмовились від адміністративного позову або змінили позовні вимоги, це не позбавляє особу права вимагати від суду розгляду справи, вирішення адміністративного позову в попередньому обсязі [11, с. 267-268].

Для недопущення зловживань цим правом КАС України в ч. 3 ст. 30 встановив, що відвід повинен бути вмотивований та заявлений до початку судового розгляду. Виняток становлять випадки, якщо підстави для відводу стали відомі вже після початку судового розгляду по справі. Виглядає дискусійною форма вирішення питання про відвід судді (суду) самим суддею (судом).

На нашу думку, така занадто встановлена «демократичність» не надасть довіри до суддів з боку населення, а навпаки, викличе більше негативних думок щодо системи правосуддя. Крім того, досить непереконливою є можливість існування на практиці випадку, коли суд визнає, що якимось прямо чи побічно заінтересований у результаті розгляду справи, оскільки таке визнання може потягти вже для суду негативні наслідки.

Право на справедливий розгляд включає в себе право на доступ до суду, рівність сторін у процесі, публічність судового розгляду та оголошення рішення суду, обов'язковість виконання судового рішення, що набрало законної сили та інше [19, с. 346]. Таке тлумачення справедливого розгляду, на нашу думку, є не досить коректним, оскільки є занадто розширеним.

Право на справедливий, судовий розгляд нерозривно пов'язано з правом на ефективне відновлення порушених прав і визнанням того факту, що найбільш адекватним органом, здатним забезпечити таке відновлення, є суд [20].

За загальним правилом, розгляд справ в адміністративних судах відбувається відкрито, і лише в передбачених законом випадках суд своєю ухвалою може оголосити судові засідання або його частину закритими. Але і в цьому разі розгляд справи має проводитись з дотриманням усіх правил адміністративного судочинства. Зміст особистих паперів, листів, записів телефонних розмов, телеграм та інших видів кореспонденції фізичних осіб може бути оголошений та досліджений у відкритому судовому засіданні лише за згодою осіб, визначених ст. 303 Цивільного кодексу України [21].

Преса і публіка можуть не допускатися на весь судовий розгляд або частину його з міркувань моралі, громадського порядку чи державної безпеки в демократичному суспільстві або коли того вимагають інтереси приватного життя сторін, або тією мірою, в якій це, на думку суду, є вкрай необхідним, – при особливих обставинах, коли публічність порушувала б інтереси правосуддя; однак будь-яка судова постанова в справі повинна бути публічною, за винятком тих випадків, коли інтереси неповнолітніх вимагають іншого, чи коли справа стосується матримоніальних спорів або опіки над дітьми (ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року) [16].

Наявність обмеженого кола підстав для проведення закритого судового засідання пояснюється й існуванням у суспільстві недовіри до влади. Так, А. Шлезінгер зазначає, що головною метою системи секретності є приховування від громадськості некомпетентності і корумпованості влади, її прорахунків й помилок, а іноді й злочинів [22, с. 433].

Гарантією законності в адміністративному судочинстві є принцип рівності усіх учасників судового процесу перед законом та судом (ст. 24, п. 2 ч.3 ст. 129

Конституції України, ст. 7 Закону України «Про судоустрій України», ст. 10 КАС України). Всі люди рівні перед законом та мають право без будь-яких відмінностей на рівний захист закону (ст. 7 Загальної декларації прав людини 1948 року, статті 14, 26 Міжнародного пакту про громадські і політичні права 1966 року). Право на рівний захист законом є фундаментальною основою будь-якого справедливого та демократичного суспільства. Держава не повинна породжувати додаткових нерівностей, вона зобов'язана поводитись справедливо з усіма своїми громадянами.

Всі повинні мати рівний обов'язок дотримуватись правових актів, у рівних умовах усі повинні мати рівні права і не мати переваг, усі права повинні бути однаково захищеними. Цей принцип проповідував ще Цицерон, говорячи, що «під чинність закону повинні підпадати всі».

Як вже зазначалось, суд в адміністративному судочинстві займає активну позицію, він не пов'язаний межами позовних вимог, якщо це необхідно для повного захисту прав, свобод та інтересів сторін чи третіх осіб, про захист яких вони просять. Суд може постановити ухвалу про обов'язковість особистої участі сторін чи третіх осіб у судовому засіданні. Суд вживає передбачених законом заходів, що необхідні для з'ясування всіх обставин справи, в тому числі щодо виявлення та витребування доказів, з власної ініціативи. Проявом активності та таким, що гарантує дійсне встановлення, дослідження всіх обставин справи, є право суду призначити одночасний допит двох чи більше свідків для з'ясування причин розбіжності в їхніх показаннях.

Гарантією законності є положення про обмеження диспозитивних прав сторін. Так, незважаючи на закріплення права позивача відмовитися від заявлених позовних вимог, права відповідача визнати вимоги позивача, права сторін досягнути примирення, суд, встановивши, що зазначені дії суперечать закону або порушують чий-небудь права, свободи чи законні інтереси, не приймає таку відмову від адміністративного позову, визнання адміністративного позову

і не визнає умов примирення сторін. Права сторін захищаються й у разі участі в судовому розгляді адміністративної справи через своїх представників.

Так, суттєвим для додержання й не порушення прав та законних інтересів осіб є вимога про спеціально обумовлене у довіреності право представника, який бере участь у процесі на підставі договору змінити адміністративний позов, повністю або частково відмовитись від адміністративного позову, визнати адміністративний позов, досягнути примирення, передати повноваження представника іншій особі (передоручення) (ч. 2 ст. 59 КАС України). Якщо дії законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє, суд може залучити до участі у справі відповідний орган чи особу, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб.

Адміністративний суд може застосувати до осіб, які порушують встановлені в суді правила або протиправно перешкоджають здійсненню адміністративного судочинства, заходи процесуального примусу. А саме: попередження, видалення із залу судового засідання, тимчасове вилучення доказів для дослідження судом та привід. Ці заходи застосовуються негайно після вчинення порушення шляхом постановлення ухвали. Застосування заходів процесуального примусу не звільняє від виконання обов'язків (розділ 6 Кодексу адміністративного судочинства України).

Після судових дебатів суд переходить до нарадчої кімнати (приміщення, яке спеціально призначено для ухвалення судових рішень) для ухвалення рішення у справі. При ухваленні судового рішення ніхто не має права бути присутнім у нарадчій кімнаті, крім складу суду, який розглядає справу. При прийнятті рішення жоден з суддів не має права утримуватися від голосування та підписання судового рішення. Для забезпечення об'єктивності та недопущення будь-якого впливу на інших суддів, головуєчий у судовому засіданні голосує останнім. Під час перебування в нарадчій кімнаті суддя не має права розглядати інші справи (статті 153, 154 КАС України).

Гарантією ухвалення законного та обґрунтованого рішення є оцінка судом у нарадчій кімнаті доказів, що є у справі, за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на безпосередньому, всебічному, повному та об'єктивному їх дослідженні.

Інстанційність перевірки рішень адміністративних судів є однією з гарантій забезпечення суб'єктам правовідносин їх прав, свобод та законних інтересів. Забезпечення права на апеляційне та касаційне оскарження судового рішення є однією з основних конституційних засад судочинства (п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції України, ст. 12 Закону України «Про судоустрій України», п.6, ч. 1 ст. 7, ст. 13 КАС України). Завдяки праву на оскарження судового рішення забезпечується виправлення вищестоящим судом помилок та порушень законодавства, що мали місце в ході судового розгляду. Реалізація сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, а також особами, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи та законні інтереси своїх прав на оскарження судового рішення, залежить від їх волевиявлення. Якщо скарга подана з додержанням вимог адміністративного судочинства, то суд зобов'язаний розглянути скаргу та перевірити законність, обґрунтованість судового рішення.

Особливу гарантію в стадії перегляду судових рішень становить діяльність органів прокуратури. Так, здійснюючи конституційну функцію щодо представництва в суді інтересів громадянина або держави, прокурор має право, навіть якщо він не брав участі у справі, знайомитись з матеріалами адміністративної справи з метою вирішення питання про наявність підстав для подання апеляційної чи касаційної скарги, скарги за винятковими обставинами, заяви про перегляд за нововиявленими обставинами.

Ідея типізації, забезпечення однакості судових рішень для аналогічних справ є базовою для доктрини природного справедливого правосуддя [23, с. 222].

Для гарантування законності в адміністративному судочинстві діє й

інститут перегляду судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами. Крім перерахованих гарантій законності, деякі науковці виокремлюють й інші: заборона вирішення спору тим органом та особами, чиї дії оскаржуються; відсутність адміністративних репресій за подання позову; можливість використання різних способів оспорування [24, с. 36].

Одним із важливих елементів ефективності адміністративного судочинства є забезпечення в процесі верховенства права та законності.

Гарантії законності в адміністративному судочинстві визначаються у відповідності до принципу законності, який закріплено у ст. 9 Кодексу адміністративного судочинства України.

Висновки

На нашу думку, в законодавство України про адміністративне судочинство доцільним було б впровадити положення, запроваджене у ст. 99 Цивільно-процесуального кодексу Російської Федерації [25], яке передбачає, що якщо особа заявила безпідставний позов або систематично протидіяла правильному і своєчасному розгляду та вирішенню справи, суд може стягнути на користь іншої сторони компенсацію за фактичну втрату часу. Розмір компенсації визначається судом у розумних межах і з урахуванням конкретних доказів.

Ряд гарантій законності адміністративного судочинства є одночасно принципами, вихідними ідеями, оскільки лише завдяки дотриманню принципів адміністративного судочинства, процедури розгляду справи буде досягнута головна мета – забезпечений надійний захист прав, свобод і інтересів фізичних осіб та прав і інтересів юридичних осіб.

Література

1. Борисов В. В. Правовой порядок развитого социализма: Вопросы теории. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1977. – 408 с.
2. Витрук Н.В. Законность, понятие, защита и обеспечение. Конституционная законность и конституционное правосудие // Общая теория государства и права: Акад. курс. В 2 т. / Под ред. М. Н. Марченко. – М.:

АНОТАЦІЯ

Розглянуто сутність понять «гарантія» та «законність», визначено поняття «гарантії законності». В ході дослідження проаналізовано види та способи забезпечення гарантії законності. Запропоновано власну класифікацію гарантії законності в адміністративному судочинстві

SUMMARY

The essence of concepts "guarantee" and "legitimacy", defined the term "guarantee of legality." The study analyzed the types and ways to guarantee the rule of law. A classification of its own guarantees of legality in administrative proceedings

Зерцало, 1998.- Т. 1. – 416 с.

3. Брэбан Г. Французское административное право / Под ред. и со вступ. ст. С. В. Боботова; Пер. с фр. Д. И. Васильева, В. Д. Карповича. – М.: Прогресс, 1988.- 488 с.

4. Гаращук В. М. Контроль та нагляд у державному управлінні. – Х.: Фоліо, 2002. – 176 с.

5. Юридический энциклопедический словарь /Ред. кол.: А.Я.Сухарев (гл. ред.) и др. – М.: Совет, энцикл., 1984. – 415 с.

6. Любашиц В.Я., Мордовцев А.Ю., Тимошенко И.В. Теория государства и права: Учеб. пособие. – Ростов-на-Дону: МарТ, 2002. – 512 с.

7. Адміністративна юстиція: європейський досвід та пропозиції для України / Авт.-упоряд. І. Б. Коліушко, Р. О. Куйбіда. – К.: Факт, 2003. – 535 с.

8. Основы государства и права: Учеб. пособие / Под ред. В.В. Комарова; Нац. юрид. акад. Украины, 1997. – 245 с.

9. Основы государства и права: Учеб. пособие / Под ред. В.В. Комарова; Нац. юрид. акад. Украины, 1997. – 245 с.

10. Юридический энциклопедический словарь /Ред. кол.: А.Я.Сухарев (гл. ред.) и др. – М.: Совет. энцикл., 1984. – 415 с.

11. Чванов О. А. Механизм правоприменения: Автореф. дис... канд. юрид. наук / Саратов. гос. акад. права. – Саратов, 1995. – 19 с.

12. Бойко В. Ф., Свдокимов В. О., Юлдашев О. Х. Право людини на правосуддя (Судове право України): Навч. посіб. / Міжрегіон. акад. упр. персоналом. – К.: Варта, 2003. – 256 с.

13. Полюхович В. Адміністративно-правовий захист особи у відносинах з органами державної влади // Право України. – 2003. – №5. – С. 41-47.

14. Фулей Т. Загальнолюдські (загальноцивілізаційні) принципи права: деякі

теоретичні аспекти // Право України. – 2003. – №7. – С. 24-29.

15. Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції № 475/97-ВР // Відом. Верхов. Ради. – 1997. – № 40. – Ст. 263.

16. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. ООН; Пакт, Міжнародний договір від 16.12.1966 р. // http://zakon.rada.gov.ua/cgi-in/laws/main.cgi?nreg=995_043.

17. Авер'янов В. Адміністративна реформа і правова наука // Право України. – 2002. – № 3. – С. 20-27.

18. Пасенюк О. М. Перспективи розвитку адміністративної юстиції в Україні // Бюл. М-ва юстиції України. – 2003. – №9. – С. 14-23.

19. Стефанюк В. С. Судовий адміністративний процес: Монографія / Акад. прав, наук України, Ін-т приват. права і підприємництва. – Х.: Консум, 2003. – 473 с.

20. Рабцевич О. И. Международно-правовое закрепление права на справедливое разбирательство // Арбитраж и гражд. процесс. – 2002. – №3. – С. 44-47.

21. Цивільний кодекс України: Кодекс України від 16.01.03 р. №435-ІУ // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – №40-44. – Ст. 356.

22. Шлезингер А. М. Циклы американской истории / Пер. с англ. П. А. Развина, Е. И. Бухаровой. – М.: Прогресс-Академия, 1992. – 687 с.

23. Полюхович В. Адміністративно-правовий захист особи у відносинах з органами державної влади // Право України. – 2003. – №5. – С. 41-47.

24. Бойко В. Ф. Судова система: проблеми реформування та розвитку // Вісн. Верхов. суду України. – 2000. – №6. – С. 2-5.

25. Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации: По состоянию на 15 авг. 2004 г. – Спб.: Питер, 2005. – 208 с.